

## האישה השונמית ומבחנו של הנס - "חיבוק דוב" ספרותי

תגובה למאמרו של א' סמט שפורסם במגדים י"ג

בניתוח ספרותי מדוקדק מעלה הרב אלחנן סמט כדרכו שורה של הארות יפות לפרשת השונמית (מלכ"ב, ד')<sup>1</sup>. דווקא משום חן הדברים מרגיש אני צורך לתהות על כמה נקודות.

### השונמית

ראשית יש לתבוע את עלבונה של אותה "אישה גדולה", ה'נאשמת' על לא עוול בכפה. תשובתו של ר' אלחנן לשאלה מדוע מת הילד, היא שהשונמית נכשלה וקטאה, ועל כן נלקח ממנה הילד. לחטא זה אין אחיזה בכתוב וצריך להמציא אותו, בשעה שהשונמית מופיעה בכתוב כדמות שלמה ויפה. את החטא מנסה ר' אלחנן ללמוד ממה שלא כתוב, אך כידוע "לא ראינו" היא ראייה חלשה.

נראה שלא דיבר נכונה בשונמית, ממש כרעי איוב החושדים בו בחטא שאין בו. אלא שהשונמית, הסובלת יסורי איוב, נוהגת הפוך מאיוב. במקום להתריס כנגד הצדק האלוהי, היא נאחזת בכל כוחה באמונתה התמימה ובכך הופכת את האסון לישועה.

בשתי האשמות "מאשים" ר' אלחנן את השונמית. הראשונה - אדישות והשלמה עם הערירות, והוא תובע ודורש ממנה שלא לבגוד בייעודה ולהיאבק על האימהות. בדרישה כזו לא עמדו גם האמהות. צחוקה של שרה מגלה שאיבדה את אמונתה באפשרות מימוש האימהות. מסירת הָגֵר כדי להיבנות ממנה פירושה הפשוט איננו תרופה ביולוגית, אלא שכן האמה ייחשב מבחינות מסוימות כבנה-שלה. אפילו חנה כמעט והשלימה עם העקריות, אלא שגבר עליה רוגזה של פנינה הנלחמת בה ובשלוותה - "בעבור הרעימה". היא מזעזעת את חנה ודוחפת אותה להתעררות מחודשת, ומשום כך יש האומרים "שטן ופנינה לשם שמים נתכוונו" (בבא-בתרא, טז, ע"א).

אדרבה, נראה שהשונמית מתעלה על שאר העקריות בכך שאין היא מרוכזת בתוך עצמה. מאחר "ויאשה זקן" והיא איבדה את תקוותה הריאלית להיפקד בבנים, היא מפנה

1 א' סמט, "החיבוק הכפול" - הסיפור על אלישע והאישה השונמית ופשרו, מגדים יג (אדר תשנ"א), עמ' 73-95.

## הוצאת תבונות מכללת הרצוג

את מרצה ויזמתה ואת כוחה האימהי להיטיב לאחרים. בכך היא מוצאת תיקון אמיתי לעקרונה.

דומני שחשוב להדגיש את הדברים כהדרכה דתית וחינוכית לנשים עקרות וערירות שאבדה תקוותן. איננו **תובעים** מהן לצפות לנס, גם אם אנו **מאמינים** שהוא תמיד **אפשרי**. יש שלב שבו התקווה אינה ריאלי, ואז המאבק העיקש הופך לעקר, והאדם עלול להחמיץ את האפשרות לשקם את עצמו ולמלא את חייו בתוכן אחר. העקרה תהפוך לאדם מריר ומתוסכל במקום להציב במרכז חייה עשייה חיובית יוצרת כדוגמתה המופתית של השונמית, אשר עבורה מצוות ומעשים טובים הם-הם בניו של האדם.

'אשמתה' השנייה של השונמית - שהיא מגדלת את בן הנס כבן רגיל ואין הוא אתגר הגורם למפנה ולמהפך בחייה. אך דווקא במקרה זה 'מהפך' הוא נסיגה, שהרי השונמית הנה אשה פעלתנית יוזמת ונמרצת ובמוקד מעשייה הטובים - הדבקות בנביא. מהפך פירושו להפוך את חייה בעלי המשמעות לחסרי תוכן.

כהוכחה לסתמימותם וריקנותם של חייה מביא ר' אלחנן את התיאור הסתמי והבנאלי "ויגדל הנער", בעוד אצל בניס אחרים בתנ"ך מתוארת מהות גידולם ותוכן גידולם. הוכחה זו תלויה בהנחתו הראשונית שהשונמית היא מרכז הסיפור ולא אלישע ונסי. אך אנונימיותו של הילד היא אכן הוכחה טובה לכך שעצם לידתו היא המטרה, ועל-כן אין גם צורך לתאר את מהות ו'תכלית' גידולו. בניגוד לסיפורי לידתם של בניס אחרים, שבהם הלידה היא אמצעי להשגת מטרה אחרת וייעוד אחר.

ר' אלחנן עומד בצדק על המהפך שחל בגישתה של השונמית אל הילד עם **מותו**. ורואה בו חזרה בתשובה. אכן לפני לידתו השלימה השונמית עם העקרות, אך משעה שנוולד היא לוחמת על חייו. מהפך זה הוא טבעי ואנושי. השונמית לא עשתה את העקרות אידיאל, והיא שמחה כאם על בנה, גם אם לא כילתה את ימיה בכמיהה אליו. אבדנו של הילד לשונמית הוא עבורה מכה כבדה ביותר: תחילה מוטט הנביא את העולם שאותו בנתה לה למרות סבל העקרות והחליף אותו באחר, ועתה, עם מות הילד, נשבר הכול והיא נשאת קירחת מכאן ומכאן. מהפך פסיכולוגי כזה אנו מכירים גם בתחומים ומצבים אחרים קלים יותר, ואיננו רואים בזה חזרה בתשובה: "אמר ר' יהושע בן פרחיה בתחילה כל האומר עלה לה [=לגדולה] אני כופתו ונותנו לפני הארי. עתה כל האומר לי לירד ממנה אני מטיל עליו קומקום של חמין. שהרי שאול ברח ממנה, וכשעלה ביקש להרוג את דוד" (מנחות, קט, ע"ב).

לאמיתו של דבר משבר השונמית חריף עוד יותר, והמכה שגרם לה הנביא היא מכה כפולה. אין היא איום על נשיותה ואימהותה בלבד, אלא גם פגיעה בבסיס אמונתה, שאותה ביטאה בדבקותה בנביא. עתה עומדת אמונה זו בסכנה. השונמית לא ציפתה לנס, אך משנעשה היא מצפה שיהיה זה נס קיים ולא יתמוסס. אין היא יכולה להשלים עם 'כישלונ' של הנביא שלה וחילול השם הכרוך בכך.

אולי זו הסיבה למנהג הספרדים, הקוטעים באופן מוזר את הסיפור באמצעו ומסיימים את הפטרת פרשת וירא ב"ותאמר שלום" (ד', כג). מבחינת השונמית כאן הוא השיא, כאן היא עומדת במבחן ומתגברת, ואמונתה השלמה אינה נפגמת. היא בתמימותה

יודעת שבכוחו של הנביא להשיב את הילד, והחזרתו היא בשבילה בחזקת ודאי - "ותאמר שלום". האופן שבו יתבצע הדבר הוא כבר פרט משני, והוא משרת כבר מטרה אחרת.

#### גיחזי

ה'אשם' השני הוא אלישע, היוצר חִיץ בינו ובין העם. נכון הוא שאלישע נכשל כאשר הוא פועל באמצעות המשענת, וזוכה להחיות את המת כאשר הוא פועל בעצמו, ישירות, מתוך התמזוגות עם הנער. אך גינוני הכבוד, המורא והצניעות אינם משקפים בהכרח נתק. ר' אלחנן רואה את גיחזי כחִיץ בין הנביא לעם, והוא מונה את הפעמים שבהם מדבר אלישע באמצעות גיחזי וקובע שבכל פעם שהשתמש בו נכשל, ורק כאשר פנה באופן אישי הצליח. אך למרות החשבון המפתה, דומה שלא דק. גם במקום שאלישע "פעל ישירות" חשוב משום-מה לפתוב להזכיר את גיחזי: "ויאמר קרא לה ויקרא לה ותעמֵד בפתח" (טו). לכאורה כל הפסוק מיותר: אין זה משנה כיצד קרא הנביא לשונמית והיכן עמדה כשדיבר עמה. כן גם בסוף הפרשה: "ויקרא אל גיחזי, ויאמר קרא אל השונמית הזאת ויקראה ותבֵא אלי" (לו). ייתכן אפוא שבכל המקרים מדבר אלישע אל השונמית, מטעמים של דרך ארץ וצניעות, באמצעות גיחזי, גם במקום שאין הכתוב חוזר ומפרש "אמר-נא אליה". אי אפשר לחדד את פעולתו של אלישע ולנתקה מגיחזי דווקא בנקודה שבה הוא הגורם המרכזי. גיחזי הוא המציאותי, הביקורתי, בחברת אלישע והשונמית המאמינים התמימים. הוא היחיד הרואה נכוחה את החיסרון הצורב: "אבל בן אין לה" (יד). הוא המציב בפני אלישע את האתגר לתת לה בן. השונמית יודעת שאין לה בן, ואולי גם אלישע יודע זאת, אך דווקא המאמינים הגדולים אינם מעלים על דעתם את האפשרות להטריח את השמים להעניק ילד של נס. גיחזי היושב על גדר הספקנות הוא הדוחף את הנביא למבחן הזה.

אלא שבניגוד לשונמית הנשארת באמונתה גם כאשר הנסיון 'נכשל', גיחזי שגרר את הנביא להרפתקה זו חושש כאן מכישלון שהוא שותף לו, ועל כן הוא חושש ונפחד. הוא ניגש להדפה ומנסה להרחיקה, כאילו בכך ניתן להרחיק ולהדחיק גם את הבעיה של כישלון הנבואה. החסרון באמונתו הנו סיבה מספקת לאי הצלחתו בהחייאת הילד באמצעות המשענת, אך האמת היא שגם השונמית לא האמינה בדרך זו, וכך גם אלישע המתלווה אליה, ומשום כך נמנעה כבר מלכתחילה האפשרות להצליח באמצעות המשענת. יפה מזכיר ר' אלחנן (בהערה 1) שבסופו של דבר נדרש דווקא גיחזי לקיים את מאמרו ה'יתמים' של הנביא "היש לדבר לך אל המלך" (יג), ומתגלה לעין כול עד כמה מציאותית היא תמימותו של הנביא, וסוף דבריו להתקיים במלואם, לא נפל דבר.

#### אלישע

ר' אלחנן שמח על שהצליח להחזיר את הפרשה למתכונת הבסיסית של התנ"ך: חטא - עונש - תשובה - גאולה. אך זו כמובן איננה המתכונת היחידה והבלעדית להנהגה של מעלה.

## הוצאת תבונות מכללת הרצוג

את מות הילד יש לתלות, לענ"ד, באלישע ולא בשונמית, ומטרת הסיפור לברר את דרכו ושיטתו. הנס אינו אמצעי עזר אצל אלישע, אלא מרכז פעילותו, זו שפתו. ייחודם של נסי אלישע, בניגוד לשאר הנסים בתנ"ך, שהוא מחולל אותם גם במקום שאין בהם חשיבות לאומית ואמונית. הוא עושה נסים גם לאנשים פרטיים, וגם שלא לצורך, במקום שניתן להשתמש באמצעים אחרים (כגון נס אסוך השמן [ד', א-ז], שבו פותחת ההפטרה). מאפיין ייחודי נוסף לנסי אלישע - שיסודם ביזמתו של הנביא, בבחינת "צדיק גוזר והקב"ה מקיים". במקומות מעטים פועל נביא באופן כזה, וגם זאת רק בשעה קריטית מבחינה לאומית, כמו משה בבלועי קרח ויהושע הגוזר "שמש בגבעון דם וירח בעמק אילון". אלישע הופך זאת לשיטה, ועבור יחידים. אין הוא נשען על זכות אבות וזכות הכלל אלא גוזר ביעוזת דקדושה, כשכל כובדה של גזרתו מוטל על כתפיו. מות הילד מלמדנו שאין זו דרך פשוטה, וגזרת הנביא היא מעשה חריג וקשה. גם אם הקב"ה מקיים את גזרתו הרי היא מתקיימת בקושי ובאופן מצומצם. אלישע המבטיח "את חבכת בן" - זוכה לכך, אך אין מקיימים את דבריו אלא במשורה ובאופן מילולי, אין זה בן של קיימא<sup>3</sup>.

סיפורה של השונמית שווה בנקודה זו לצרפית בימי אליהו. בשני המקרים קיים הנביא בנס את הבן, ולפתע הוא נלקח. מתברר שהמפתח אינו בידי הנביא. הצרפית גוערת באליהו בהתמרמרות "באת אלי להזכיר עֲוֹנֵי" (מלכ"א, י"ז, יח). קרבת הנביא אינה מביאה ברכה אלא מותחת את קו הדין ומסוכנת. השונמית, לעומתה, מתחזקת באמונתה ומגיעה לדבקות מחודשת בנביא. הצרפית נכשלה במבחן האמונה, ואף-על-פי-כן אליהו מבין אותה והיא זוכה לנס. אין ספק שהמבחן אינו מבחנה אלא מבחנו של אליהו. והוא הדין כאן: לא השונמית היא הנבחנת אלא אלישע. על הנביא לשוב ולהתמודד, לפנות בתפילה ובתחינה נמרצת, כדי להמשיך את קידוש השם הגדול. שני הנביאים פועלים באופן דומה ואכן מצליחים הם למרות הכול לעמוד על שלהם, ולפתוח שער חדש, מעין עולם הבא.

### חבוק

הניתוח הספרותי הוא מכשיר מפרה החושף נימים חבויות, והוא אמצעי להשוואה ולהבחנה בין פרשות דומות. אך הוא הופך לר' אלחנן למכשלה. לדידו התבניות הספרותיות קשיחות, והן בבחינת דפוס מחייב, הכובל גם את הכתוב עצמו. עצם השימוש בתבנית הספרותית כבר קובע את מהותה ותוכנה של הפרשה ואין היא יכולה לחרוג ממנה. ההולך בדרך זו עלול להישבות בידי הכלים, החדלים לשרת אותו והופכים למסך בינו ובין סודו של הכתוב. פרשנות החורגת מן החלוקה השרירותית של סיפורי אלישע לקצרים וארוכים נדחית (עמ' 67), וחלוקה והבחנה על-פי התכנים נשללת (הערה 11) כהשלכה של ראייה מודרנית.

2 ראה גם חוברתי 'ראי, חי בנד', הוצאת משפ' נקש, נוב, תשמ"ה.

3 אף זה לקח חשוב לדורנו, שגם בלא נביאים להוט כל-כך לנסים וגורות צדיקים.

## הוצאת תבונות מכללת הרצוג

וההשתעבדות לדפוסים ספרותיים אינה כזאת?

ומכאן גם היומרה לאדנות על ידיעת "כוונת המקרא ודרכי החשיבה הנוהגות בו". כל זאת בניסיון לאשש ולהפוך פירוש ספקולטיבי לפירוש מוחלט ואובייקטיבי כביכול. ההסתייגות בהשוואות חיזוניות רחוקות, כהשוואה לשאר סיפורי העקרות, היא בהכרח משנית לבריור משמעותה וחשיבותה של הפרשה ממקומה בתוך סיפורי אלישע.

כשלעצמי לא הייתי דוחה על הסף כ"לא פשטני" את מדרשו של הזוהר המזהה את בן השונמית כחבקוק הנביא. דווקא כאן מצביע הזוהר על הערה פרשנית מרכזית שלא הושם אליה לב. אחת ממוזרויות הפרשה היא העדרו של הבעל-האב. אלישע והשונמית פועלים בדרמה הזאת כאילו אינו קיים כלל (אין הוא אלא 'נער שליחויות' לבנות את העלייה ולשלוח את נער ואתון). רגע אחד הופך האב לדמות ממשית, "ויהי היום ויצא אל אביו אל הקוצרים" (יח) - ומיד הבן מת.

מבחינה זו אין לדמות את סיפור השונמית לסיפור שרה ואברהם או לסיפור חנה ואלקנה, שבהם הבעל הוא גורם מרכזי ומשמעותי, אלא לסיפור לידתו של שמשון. גם שם הבעל נדחה, והאם היא הדמות הדומיננטית. אלא שגם האם שם אינה דמות העומדת בזכות עצמה; והכתוב מדגיש שהבן בא מן השמים, באמצעות המלאך. אין זה המצב בענייננו: השונמית היא אישה גדולה, והבן הבא בברכת הנביא הוא כולו שלה. הוא כל-כך שלה, שיש בו משהו רכרוכי, נשי, הוא מסתתר מאחרי סינרה של אמו. ברגע שהוא חורג משם ויוצא אל אביו, אל החיים, אל הקוצרים, אין לו יותר חיים.

גם בלא להזדקק לסמליו של עולם הסוד יכולים הדברים לחזק את פירושנו לעיל. מתברר שלא היה בכוחה של תפילתו וברכתו הראשונית של הנביא להוליד בן של קיימא, אלא רק ליצור קיום חלוש ומינימאלי. אלישע סבור שהעניק חיים נורמאליים; יש רק להמשיך את אשר הוחל, וזאת יוכל לעשות גם גיחזי באמצעות המשענת. אך השונמית מבינה הפעם טוב ממנו, הוא נדרש לנס חדש, לפרוץ דרך ולהפיח רוח חדשה. הפעם לא יהיה הבן שלה אלא שלו, הוא אביו הרוחני.

אפילו מדרש חכמים המזהה את שמות הבנים יונה וחבקוק איננו רק מדרש שמות, אלא תורם להבנת קוטב הפרשה. למרות אי-היסטוריותו זיהוי זה משקף נקודה פנימית אופיינית משותפת לשני הנביאים ולאבותיהם הרוחניים. כמו אליהו ואלישע, גם יונה וחבקוק הם שניהם נביאים העומדים בתוקף על אמונתם וגוזרים ואף מתריסים כלפי מעלה, ונקודה זו היא המרכזית במהותם:

"אמר חבקוק יעל משמרתו אעמדה'. מה עשה חבקוק, צר לו צורה ועמד בתוכה, אמר לפני הקב"ה: ריבונו של עולם, איני זז מכאן עד שתענני... א"ל כבר אמרתי את הקץ ועבר, ואל תאמר שאינו בא אלא חכה לו" (שוחר-טוב לתהלים, ע"ז; ועוד).